

ФОЛЬКЛОРНО-ПІСЕННІ ЗАПИСИ В.ГНАТЮКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ЛЕКСИКИ ТА МОРФОЛОГІЇ

У мові українських народних пісень, зібраних В.Гнатюком на території Східної Галичини, збереглися на сьогодні архаїчні морфологічні форми та лексеми, які в сиву давнину функціонували в народнорозмовному мовленні, але поступово вийшли з ужитку.

Серед них на увагу заслуговують стародавні займенникові форми. Перш за все окремо виділяємо застарілі форми особових та зворотного займенників. Так, у досліджуваній народнопісенній мові часто вживаними є давньоруські за походженням форми знахідного відмінка однини *мя, ты, ся*. Напр.: «А ци вмієш кравчити? Ци не треба *ты* вчити?» [6, 67]. «Пусти ж *мя*, пане, в темні луженьки...» [6, 44]. У пісенних записях В.Гнатюка знаходимо також фонетично змінені первинні форми знахідного відмінка однини, характерні для південно-західних говорів: *ня, мня*. Напр.: «Ой мовив-іс ми, Мій татунейку, Що *ня* не даш від себе, А ти *ня* дашш, І сам не знаєш, Що за долейка буде» [6, 72]. Інколи в умовах уснопоетичного контексту у зв'язку з вимогами ритмомелодики вживаються паралельні форми знахідного відмінка однини: літературна *мене* і діалектна *мня*. Напр.: «Прикрій же *мня*, земле чорна, Бо ти *мене* уж не годна На тум світі потішити» [6, 96]. Говірковими є також утворення *мс, тс*, що «являють собою з походження форми знахідного відмінка однини, використані у функції родового відмінка» [3, 2, 89]. Напр.: «А гадина як *тс* вкусить, то найдуться ліки, А дівчина як *тс* зрадить, пропадеш навіки» [6, 284]; «Ой тупнув би-м, каже, ніжков, та ніжка болить *мс*, Ой тупнув би-м, каже, й другов, дівчина сварить *мс*» [6, 253].

У мові народної поезії, зафіксованої В.Гнатюком, наявні раритетні первинні односкладові форми давального відмінка однини *ми, ти, си*. Напр.: «Дай же *ми*, боже, чого я не маю, Дай же *ми*, боже, щастя, здоров'я» [6, 48]; «Помолися вірно богу, Дасть *ти* долейку добру» (VI,72); «Ми до слобойку йдемо, Молоду *си* ведемо» [6, 74]. Зустрічаються тут і діалектні контаміновані форми *мі, ті*. Напр.: «Не грім на *ті*, сину, вдарив, Сльози мої на *ті* впали» [5, 128]. «Чому ти *мі*, господине, не хтіла створити? Є корито кінець стола, щось під ним прикрито» [6, 115].

У народних піснях із Галичини натрапляємо й на стародавні форми предметно-особових займенників. До них насамперед відносимо давню форму родового відмінка однини чоловічого роду *сго*, а також говіркові фонетичні різновиди *іго*, до *него* та скорочений варіант *-го*. Напр.: «А я *сго* всі звичай знаю, Він на поріг, я вікном втікаю» [6, 110]. «Ци ти *іго* в лісі згубив? Ци ти *іго* в воську лишив?» [6, 155]; «Взяла *сго* мила, гарна, чорнобрива Та й до *него* говорити» [6, 106]; «Жіночки кажуть, нема 'го дома, Нема 'го дома, поїхав до Львова» [6, 42].

Усна поезія засвідчує й архаїчну форму давального відмінка однини чоловічого і середнього роду предметно-особового займенника *ему*: «Ой як сів собі господар, дала *ему* їсти, Мило мені, господарю, коло тебе сісти» [6, 116]. Разом із тим наявні тут і говіркові форми давального відмінка однини: фонетичний різновид *їму* та скорочений варіант *-му*. Напр.: «Нич би *му* не робити, Хіба би *му* цепнарити» [6, 67]; «Понесу я *їму* їсти, Може скаже мені сісти. Понесу я *їму* пити, Може буде говорити» [6, 105].

Поряд із застарілими формами називного відмінка предметно-особового займенника *она, они* у народнопоетичній мові трапляються і діалектні фонетичні видозміни: *вно, вна, вни*. Напр.: «Кажіть мої, кажіть мої дівочці, дівочці, Няй *она* ся, няй *она* ся віддає, віддає, Няй на мене молодого не ждає, не ждає» [6, 86]; «Ой вбирався козачейко Тото дівча взяти, Він му купив новий серпик, *Вно* не вміло жати. А *вна* взяла ба й тож серпик, Кинула від себе...» [6, 69]. З метою забезпечення пісенного ритму застаріла і діалектна форми співіснують в одній строфі: «Плачуть *они* не маленько, Бо *вни* живуть барз бідненько» [6, 96].

У фольклорно-пісенному мовленні вживаються і давньоруські форми знахідного відмінка однини жіночого роду предметно-особового займенника *ю, сі*: «Што ми з того, же *ю* знаю, Кидь зо нею не биваю» [6, 96]; «Погонив він *сі* на тихім Дунаю, *Вна* махнула білов ручков - я тебе не знаю» [6, 193]. Часто зустрічається і діалектне утворення знахідного відмінка однини жіночого роду *ї*: «Очі чорні, брови рівні, лиш би *ї* любити, Не хтів би я пічо більше, лиш коби *ї* взіти» [6, 85]. У зв'язку з ритмомелодійними умовами говіркові, застарілі, нормативні форми знахідного відмінка однини жіночого роду можуть вживатися паралельно в одній пісенній строфі. Напр.: «Взял *сі* попід боки, Кинули *ї* в вир глибокий» [6, 185]; «Начим *її* підмовили І відразу *ї* вхопили» [6, 193]; «Як *ї* взяли до неволі, взяли *її* бити, Аби вона *сі* признала, нащо зчарувала» [6, 203]; «Я *ю* молоду взяв Так, як мак процвітав, Зсушили-сьте, з'ялили-сьте, що я *ї* не пізнав» [6, 107]. У мові народної лірики, зокрема в коломийках, давньоруські форми вказівних займенників середнього роду *тоє* і жіночого роду *тая* нерідко повторюються декілька разів. Вони відіграють важливу роль в організації структури фольклорно-пісенного тексту, в створенні її музично-ритмічного тону і є стилістично маркованими. Напр.: «Гей до *тої* дівчиночки, до *тої*, до *тої*, В неї постіль застелена, горівка на столі» [6, 295]; «Ой за *тоє*, файна любко, за *тоє*, за *тоє*, Що ми собі постояли не раз обидвоє» [6, 255].

У записях усної поезії В.Гнатюка наявні й раритетні дієслівні форми. Так, у бойківській ладканці давня форма 1-ої особи множини перфекта зустрічається двічі: «Д' горі, сонійко, д' горі, Вийся, віночку, скорі. Кой *їсьме* вінки *вили*, Мід-горілочку пили; Як *їсьме* довивали, святії помагали...» [6, 66-67]. А в обрядовій пісні «Прийшли за Мариньков трое сваталів» форма перфекта вживається три рази: «Ой що ми стали з кіньми пуд дверми, Тим *їсьме* дали по рушничкові, Що ми стали другі з кіньми пуд воротами, Тим *їсьме* дали сріберний перстень. Ой що ми стали пуд вишним садком, Тим *їсьме* дали саму молоду, Саму молоду, яко ягоду» [6, 59]. Стародавні форми дієслів минулого часу *вили їсьме, дали їсьме* з погляду сучасної літературної мови є стилістично виразними,

народнопоетичними, оскільки використовуються у мові пісенного фольклору декілька разів і сприяють створенню високого стилю. Дуже рідко трапляються давньоруські форми перфекта 2-ої і 3-ої особи множини. Напр.: «Ой дівчата, дівчаточка, за Бога згадайте, Як *ссте* мене *зчарували*, так ми раду дайте» [6, 278]; «*Суть* такі вороженьки *заступують* дороженьки» [6, 96]. Говіркві ж залишки форм перфекта у народних піснях Галичини вживаються часто: «Каламутна вода в ріці, Ходімо до ставу, *Пустив-сс* мні, мій миленький, в велику неславу» [6, 97]; «Я ю молоду взяв Так, як ластівоньку, *Зсушили-сьте*, *з'ялили-сьте* Так, як матіоньку» [6, 107].

Як діалектні сприймаються у мові народної поезії застарілі аналітичні дієслівні форми майбутнього часу: *буду просив*, *буду носив*, *не буду женився*, *буду вандрувала*, *буду спала* і т.д. Напр.: «Не *буду вертала*, *буду вандрувала*, Бо своїм родичам я туги додала» [6, 188]; «Ой на горі два яворі, еден похилився, я не возьму, котру люблю, не *буду женився*» [6, 273].

Мова галицьких народних пісень містить у собі і давньоруські лексичні елементи. До них відносно праслов'янський іменник *животь*, що означає життя: «*І животь* мой обновили» [6, 96]. Трапляється тут і слово *коновь*, що є старовинною назвою кварти, кухля: «*Іа* хто ми дасть *конов* меду, два вина, Того буде Ганусуня молода» [6, 184]. Лексема *господа* в давньоруській мові означала садибу: «3-під панського броду брало дівча воду, Питалися три шевчики за добру *господу*» [5, 191]. У мові народної лірики зустрічаються також лексичні архаїзми *головьникъ*, що означає вбивцю, і *бировь*, що є назвою сільського старости: «Чого тобі, *головнику*, кровця по подівку, – Кажу правду, не таюся, порубав єм дівку» [6, 221]; «Уже дівки-пав'янойки до *бірова* йдуть, йдуть Та на своїх головочках златі вінки несуть» [6, 195]. Суд у давній мові називався *правом*: «Усі дівки, як панойки, на *правойко* ідуть Та на своїй головоїці по вінкові несуть» [5, 195]. На думку вчених, ще в праслов'янський період адвербіалізувалась форма знахідного відмінка однини іменника на означення частини доби: *дльсь* «сьогодні» (буквально днь+сь означає у день цей) [1, 347]. Напр.: «Бо то *днесь* неділка, Від бога надійка» [6, 69]. Звичайними були в давньоруській мові прислівники, що є адвербіалізованими формами називного відмінка середнього роду нечленних якісних прикметників з флексією -о: *барзо*. У південно-західному фольклорі натрапляємо на фонетичний варіант *барзо*, що означає дуже, швидко: «Єсть там майстер *барзо* старий, Майстрова молода» [6, 191]. Починаючи з XVI ст. досить широко виступає сполучник мети *жебы* (щоб, щоби, аби), походження якого ще на сьогодні точно встановити не вдалося [1, 460]. Напр.: «Не дали-сти за паничі, *жеби-м* панувала, То дайте мі хоч за віта, *жеби-м* гонор мала» [6, 288].

Отже, для вивчення історії української мови записи народної поезії, виконані В. Гнатюком, мають винятково важливе значення. Адже тут представлені різні типи архаїчних форм: а) давньоруські лексичні та морфологічні форми (*головьникъ*, *дльсь*, *животь*, *мя*, *тя*, *ся*, *ми*, *ти*, *си*, *его*, *ему*, *они*, *зчарували ссте*); б) говіркві застарілі форми (*ля*, *мня*, *мі*, *ті*, *'го*, *'му*, *вно*, *ї*, *буду носив*, *буду вертала*, *пустив-сс*, *зсушили-сьте*). І давньоруські, і діалектні стародавні форми, вживаючись в одній пісенній строфі, можуть відігравати значну роль в організації її структури та забезпеченні ритмомоводики.

Література

1. Історія української мови. Морфологія. – К., Наукова думка, 1978.
2. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., Наукова думка, 1983.
3. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. Ч.І. – К., Рад. школа, 1964; Ч.ІІ. – К., Вища школа, 1970.
4. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2-х т. – К.: 1977-1978. – Т.1-2.
5. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: В 3-х т. – М., 1989. – Т.1.
6. Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка. – К., 1971.

*Стефанія Панцьо
Тернопіль*

СЛОВОТВІРНІ ПОТЕНЦІЇ СУБСТАНТИВІВ У ДІАЛЕКТІ ЛЕМКІВ

(НА МАТЕРІАЛІ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ЗАПИСІВ)

В.Гнатюк – відома постать в українському мовознавстві. Він був серед тих, кого в слов'янській діалектології зацікавив лемківський діалект. Учений долучився до фіксації фольклорно-етнографічного матеріалу, який на сьогодні є неоцінним, врятованим від вічного забуття і збереженим для науки. Особливо вдячними виявилися записи В.Гнатюка для українського мовознавства, зокрема для діалектології. Сучасні діалектологи з цих записів черпають говіркові слівні структури для лінгвістичних досліджень.

Народна проза лемків, зібрана В.Гнатюком, видана наприкінці XIX ст. під назвою «Етнографічні матеріали з Угорської Русі». Збірник, що вийшов у шістьох томах, містить декілька десятків лемківських казок південнолемківських переселенців, що осіли на території Румунії (Банат), Югославії (Бачка). Як стверджує М.Мушинка, «лише від одного розповідача Михайла Пустая із Збоя Гнатюкові вдалося записати 42 тексти» [6, 392]. Згодом М.Гиряк видав 7 томів південнолемківських казок, у яких, крім 1-го тому, збережено народну говірку та індивідуальні манери розповіді кожного казкаря. Перший том казок містить записи В.Гнатюка, мова яких наближена, на жаль, до української літературної мови. В.Гнатюк започаткував широке паритетне творче використання етнографічних та діалектних матеріалів для розв'язання конкретних проблем в україністиці. Учений органічно поєднував етнографічні, діалектологічні дані, доводячи національну належність бачванських русинів-українців («Чи бачванський говір словацький?»).